

EPISTULARNI LJUBAVNI KANCONIJER NIKOLE ŠOPA

Luko Paljetak

Zbir od 190 sačuvanih ljubavnih pisama, koja je Nikola Šop, u rasponu od 25.II.1929. do 4.III.1948. godine, pisao Divni Denković,¹ čine osebusjni epistularni ljubavni kanconijer, kompatibilan i korespondentan s lirikom koju je pisao, posebice s pjesmama iz zbirke *Isus i moja sjena* i *Od ranih do kasnih pijetlova*, ali i s drugim. Ona su zaista "njegova poezija, deo njegova stvaralaštva".² Razlog da se ta pisma nazovu ljubavni kanconijer leži u činjenici da ona, i sadržajem i strukturom, imaju sva svojstva takvih kanconijera. U njima dominira a) ljubavna tematika; b) ciklična (pisma povezuje ista osoba kojoj su upućena, odnosno sva su povezana uz jedan ljubavni slučaj); na razini sadržaja pak c) iscrta se u njima neka minimalna radnja, prati se razvoj te ljubavi, odnosno njen curriculum; lirski subjekt u nj je d) uključen u ulogu ljubavnika; i e) postoji imenovani adresat u liku voljene osobe, koji može uzvraćati ljubav, ali i ne mora.³

Ne samo u svetlu ovogodišnje proslave 700. obljetnice rođenja Francesca Petrarka, nego i fenomenološki, dakle po načinu nastanka te ljubavi, po njenom učinku na njene prot/agoniste i njenom trajanju, neizbježno je Šopov epistularni i ljubavni kanconijer povezati s Petrarkinim. Zapazit će se odmah niz podudarnosti koje, koliko god bile proizvod slučaja, istodobno i svjedoče da se u slučajevima takvih dugotrajnih i opsesivnih ljubavnih zanosa, nazovimo ih tako, ponavljaju konstante i sličnosti koje nikako ne mogu biti slučaj nego su neki zbroj zadanih općih, predviđenih mjesta što ih, u nepredvidivim vremenskim razmacima, zauzimaju predestinirani pojedinci, kakav je ovdje Šop, s prisilom da o tome ostave pismeni trag i svjedočanstvo o takvoj ljubavi/ljubavima koje su "više-manje uzbudljive priče, koje se dešavaju između mužkaraca i žena".⁴

¹ Pisma su objavljena u knjizi: Nikola Šop, *Knjiga vječne ljubavi. Pisma Dragutinu Tadijanoviću i Divni Denković*. Priredio: Dragutin Tadijanović, Ceres, Zagreb, 2002., str. 85-426.

² Tako kaže Divna Denković; cit. prema: "Komentar pisama"; u: N. Šop, o. c., str. 73.

³ Struktura kanconijera tu se oslanja na Zorana Kravara; vidi: Zoran Kravar, "Knjiga Boccadoro" i modernistički kostimirani kanconijer; u: *Zbornik radova sa skupa Milan Begović i njegovo djelo*, Vrlika – Sinj, 1997., str. 30

⁴ José Ortega y Gasset, *O ljubavi*, Naklada "Dubrava", Zagreb, 1944., str. 17.

Prvo pismo koje je Nikola Šop uputio Divni Denković napisano je 25. veljače 1929. godine. Taj je dan bio *petak*, baš kao i u Petrarke. To pismo, međutim, odgovor je na pismo što ga je Divna prethodno pisala/dala Šopu, nakon njihova prvog susreta, koji se nije zbio u crkvi nego u trpezariji njena doma u Beogradu, u ulici Kneginje Ljubice, na broju 38. O tom presudnom susretu, koji se zbio krajem studenog 1928. godine, označivši trenutak u kojem se, preskočivši sva prva tri stendalovska stupnja,⁵ odnosno stopivši ih u munjeviti jedan u kojem se rodila ta ljubav, zabilježio je Šop tek puno kasnije, u pismima iz vremena kada se ona kao, poslužimo se opet Stendhalom, amalgam ljubavi-strasti i ljubavi-ukusa (bez krajnje fizičke realizacije), doživjevši svoju jednostranu "smrt", pretvorila u ljubav-prijateljstvo koje od tada u Šopu samomučilački živi od svih suptilnih i prethodnih i tadašnjih stupnjeva/stanja na krivulji njene uporno trajne crte. Piše Šop 16. IV. 1931. godine:

"To je još od onog časa, kada sam Vas, prvi put ugledao, dolje u Vašoj staroj trpezariji, gdje je bio onaj široki stô i stari, prastari divan i polica za knjige i peć u uglu i niski prozor sa kopcima, kroz koje sam, uvijek, u prolazu, tražio svjetlo, znak Vašeg bdijenja. Od toga dana, pa se do beskonačnosti ja sam u neugasivom žaru. Moj život je tako vezan za Vas. Moj rad tako protkan Vašom blizinom. Moji snovi prekriveni divnim lebdjenjem Vašeg lika. Sve moje radosti, sve moje patnje, svi moji zanos, svaki i najneznatniji gest, sve je to osvijetljeno Vašom pojavom u mom životu." (80, 234)⁶

Godinu dana prije, u pismu od 26. V. 1930. prisjeća se on toga prvog susreta:

"O da, to je tako bilo još od onog prvog trenutka, kada sam Vas vidio u onoj plavičastoj haljini. Sišli se odozgo iz salona. Toga se dobro sjećam. Pružili ste mi ruku. Ja sam promrmeljao svoje ime, koje su Vam morali, drugi, reći, jer sam ga ja sasvim nejasno izgovorio. I eto, od tog trenutka, od toga dana ja živim novim životom u silnoj ljubavi, koja se ne može izreći." (58, 184)

Ovaj danteovski trenutak ukazuje na dvostruku sliku gospe koju je Šop u sebi izgradio. Ona je, naime, i ideal (kao Beatrice) i konkretna donna (kao Laura),

⁵ Vidi: Stendal [Stendhal], *O ljubavi*, Biblioteka "Reč i misao", kolo III, knj. 66, Rad, Beograd, 1962., str. 6

⁶ Prvi broj označava redni broj pisma, a drugi broj stranicu u knjizi: Nikola Šop, *Knjiga vječne ljubavi* (vidi bilj. 1); tako će u daljnjem tekstu biti obilježeni i svi navodi iz Divninih pisama Tadijanoviću.

baš kao što je ona, kako će se to pokazati, i trubadurska, viteška gospoja s imenom Divna, kojoj je to i stvarno ime, ali i *senhal*: ona je naime – divna Divna, i konkretna osoba i ljubavno-semantičko polje ispunjeno svim istančanim sinonimima iz pretinca s naznakom *divna*, pojmom koji stoji na samom početku Stendhalove skale rađanja ljubavi.

Pozivanje na Stendhala dokaz je u prilog afirmacije ranovjekovnih kanconijera u vrijeme kada su, u građanskom sloju u usponu, kako je to bilo i u prvoj polovici 20. st. nastali “uvjeti za oživljavanje staroromanskog književnog nasljeđa”.⁷ To je kod Šopa posebice shvatljivo budući da je zapravo latinski⁸ bio onaj *galeotto* koji ga je doveo u kuću Denkovićevih, kao instruktora za taj jezik Divninom bratu Dragašu. Njena *plavičasta haljina* bila je pak bitni element kristalizacije, i Šop se na taj detalj često, nostalgично navraća:

“Bili se u onoj plavičastoj haljini. Sasvim skromno ste prišli i pružili mi ruku. I odmah zatim, Dragaš i ja, bacili smo se zajednički na Virgila.” (107, 316)⁹

Ta Divnina svijetlo-plava haljina, zauvijek će zadržati svoju boju u stihovima koje je pisao te 1928. godine, ali i poslije:

“Noću kad sa nje pane haljina svijetlo plava,
i spusti se niz vrata malog stana,
nevinost joj se kroz bijelo platno ocrtava.
I postelja od nje bude obasjana.”

(*Nevinost*)^{9a}

Nevinost, kao osnovni dojam što ga sugerira ta boja, pobuđuje u Šopu, u pismima trajno zatumljivanu, potiskivanu, žudnju za tijelom, kojem je ta boja samo izazovna maska, a nevinost stanje što do izbeumljenosti raspomamljuje želju. Ona se, međutim, istočasno i suspreže, dokidajući samu sebe od straha da bi nasrtajem na tu takvu nevinost mogao izgubiti voljeno biće, a to bi bio gubitak

⁷ Z. Kravar, *ibid.*, str. 32.

⁸ N. Šop je 1924. upisao komparativnu književnost i latinski jezik na Filozofskom fakultetu u Beogradu; diplomirao je 1931. i počeo predavati latinski na gimnaziji na Dedinju.

⁹ “Zatim Vas gledam, u onoj plavičastoj haljini, kad ste se prviput pojavili pred mojim očima. Sjećate li se toga.” Tako Divni piše Šop iz Mostara na katolički Božić, 25. XII. 1931.

^{9a} Pjesma je objavljena u časopisu “Srpski književni glasnik”, Ns, 1928, XXV/8, str. 582-583; prethodi joj pjesma *Samoa* (u istom časopisu, Ns, 1928, XXV/4, str. 265), u kojoj Šop bilježi “kajanje radi žudnje za tijelom jedne žene”. “Kada sam Vas, juče, vidio u onoj lakoj haljini, bez rukava, u haljini, koja je, možda, sama zastirala Vaše tijelo, djevojačka čistoća, najdražeg bića, bila mi je tako bliska i jasna.” (89, 250)

što ga sebi ne bi mogao dopustiti njegov samotni gordi Ja, koji i ne pomišlja da bi upravo to mogao biti ne poraz nego obostrano priželjkivani ishod – dobitak...

“Al kako bih dugmeta napipo u tami,
odjeću boje plave da otkopčam sa nje,
tog časa da l' bismo u sobi bili sami.
I prozirno je možda košulje bijelo tkanje.
Na licu koprena mi je sve tamnije tuge,
O ne, ja ne bih smio da je svučem.”

(*Tajni pohod*)^{9b}

Iz već spomenutog pisma iz 1930. vidljiv nam je i Divnin tadašnji lik i dojam koji je on na Šopa proizveo. (Njoj je, te 1928., 16/17 godina, a njemu 24): “(...) ja sam bila još jedno veliko dete kad je čovjek N. Šop rastao kraj mog brata i mene – i bio naš kućni, privatni nastavnik iz latinskog. Ja sam tada imala 16 g. a brat 17. g. – Deset godina je pratio naša dva života i razvitka.” (19, 455) Tada je, piše Šop, “jedno popodne, bilo je to prije tri godine, sišla u prizemnu sobu, sa kopcima na prozorima, jedna djevojka, crne kose, tako vitkog uzrasta, očiju tako crnih i mekih, kao baršun, a lica, tako blaga tamna i bledunjava, i kada mi je ta djevojka prišla, pozdravio sam mirno. A zašto se, onda, dno moje duše, na trenutak uznemirio. Da, sad vidim. To je bila djevojka, uz koju je moj korak stao, kao skamenjen.” (58, 185)

Trenutak kada je sreo Divnu bio je za njega “svršetak traganja” (115, 332), ali i početak opsesivne žudnje za njenom ljubavi i realizacijom te ljubavi, njenom konkretizacijom na spiritualnom i fizičkom planu. Taj trenutak bio je, kako Šop o tome svjedoči pet godina poslije, njegova “vječna zora”, “njegov život”, i to mu treba vjerovati:

“O Divno moja jedina, znate li vi šta znači, za me, onaj čas, kad sam na Vas naišao. To je svršetak moga traganja. I to je moja vječna zora. I to je moja zornica, puna najblještavijeg sjaja i snage. I to je moj život, sasvim nadjen, otkriven u potpunoj cjelini. I to je sve ono, što je mogao da pruži dobri Bog, jednome čovjeku, kad je bio najizdašniji. I to ste vi *Divno* (kurz. N. Š.)!” (114, 332)

^{9b} Pjesma je objavljena u časopisu “Srpski književni glasnik”, Ns, 1929, XXVII/8, str. 584. “Divno jedina, koliko ima trenutaka, koji su nezaboravni. Pamtim i kad Vam, recimo, dugme pane. Ili, kad vam se zarumeni jagodica na lijevoj strani lica, kao prekjučer. Pamtim i svaku nijansu u blistanju Vašeg prstena. Prošli put, ja sam ga dodirnuo usnama, u isti čas, kad i vrh Vaše nježne ruke.” (89, 250)

Šop se, dubokim žaljenjem, ne može, poput Petrarke, ili Prešerna, točno sjetiti datuma njihova susreta i zato, iskreno, piše:

“Priznaću Vam: Nisam zabilježio onaj *presretni* (kurz. L. P) datum, kada sam Vas prvi put vidio. Zato će mi, taj dan, ostati vječno prikriven i vječno ću obilaziti oko onih dana, koji su protekli od 17. do 30. novembra (1928., op. L.P.)¹⁰, tražeći onaj jedini. Kako je sve, za me, značajno.” (107, 317)

Budući da, srećom, postoje i Divnina pisma koja o tome svjedoče¹¹ iz njih saznajemo da je njen brat “bio njegov privatni učenik iz latinskog još od petog razreda gimnazije” (1, 433) i da je ona “tad isto bila gimnazijalka” (1, 433). Divna tvrdi da Šop nije i nju podučavao iz latinskog - “mene naš pesnik nije podučavao, samo smo bili dobri prijatelji” (1, 433), ali ta tvrdnja, čini se, ipak nije posve točna. Šop – a on pamti svaki detalj u vezi sa svojom ljubljnom¹² – naime piše: “Često sam mirno i jasno promatrao Vaše držanje, dok smo radili latinski. Ono je bilo, za me, puno iskušenja” (57, 183). To očigledno nije bilo pravo podučavanje nego samo pomoć u vrijeme kada je Divna bila studentica romanskih jezika od 1929. do 1934. godine:

“Sjećam se (evo još jedne tako diskretne uspomene!) kada sam Vam jedne večeri (bilo je to, opet, u Vašem starom stanu) pokazivao nešto latinski.” (89, 253). “Kad smo prelistavali onu latinsku knjigu.” (91, 259)

Kako god bilo, latinski je bio izravni povod, neposredni *galeotto*:

“i ne znam, ali iznenada, osjetio sam nešto, kao baršunasto i toplo i nježno, što mi dodirnu lice. I mojom krvi zastruji plemenito i vatreno uzbudjenje, koje se odrazilo, u rumenilu moga lica. Divno, Vi ste bili tako blizu.” (89, 253) “I onda, kad ste, poslije, legli na svoju ruku. Kako sam htio, kako mi je došlo da klonem svojim licem tamo, gdje je padala Vaša kosa, preko ruke. I to je sve bilo tako blizu. Tako se osjećao miris, koji je padao niz Vaše vlasi. O Divno jedina, zar bi se zgranuli da ste onda osjetili snažan grč moje ruke, oko Vašeg vrata, grč, koji bi Vam govorio da me ne ostavite. O nikad da me ne ostavite.” (91, 259)¹³

¹⁰ “Polovicom novembra bila je Vaša slava. A krajem novembra, navršile su se, četiri godine, kako Vas poznam. Četiri godine, kako sam Vas ugledao, na vratima Vaše stare trpezarije” piše Šop Divni 1931. godine; vidi: 107, 316.

¹¹ Upućena su Dragutinu Tadijanoviću 44 godine poslije njenog prvog susreta sa N. Šopom; vidi: N. Šop, *o. c.*, str. 433-457.

¹² To se vidi i iz Šopove vrlo precizne, pa i pretjerane interpunkcije za koju priređivač knjige pisara D. Tadijanović kaže: “nije škrtario zareza, ima ih tamo gdje ne treba, a nema ih gdje bi trebalo (...). D. Tadijanović, *O pismima Nikole Šopa Divni Denković*; u: N. Šop, *o. c.*, str. 459.”

Ubrzo nakon usudnog prvog susreta/viđenja uslijedilo je njeno prvo pismo njemu:

“Ne dugo iza mog prvog dolaska, dali ste mi prvo pismo. Sjećam se one noći, kad sam ga čitao, prelistavao i opet čitao. Sjećam se i onih misli, koje su mi navrle, poslije toga čitanja.” (107, 316)

To pismo (Divna, kao atipična kanconijerska gospoja, prva uzima inicijativu) bilo je ona grudica koja je pokrenula lavinu njegovih gotovo svakodnevnih pisama (i njenih, ne uvijek tako čestih, odgovora) – “I onda su počela moja pisma” (107, 259)¹⁴ – okupljenih u knjizi u kojoj tvore specifični neopetrarkinski u osnovi platonički ljubavni kanconijer, od sada nezaobilazan za cjelovito poznavanje Šopova ljudskog i pjesničkog lika. To Divnino pismo pokrenulo je složeni proces njegove autoanalitičnosti, usporedive s npr. Mazzinijevim pismima Giuditti Sidoli, Apollinairevim pismima za Lou, Nerudinim pismima Albertini Azókar Soto, Kafkinim pismima Mileni...¹⁵

“Priznaću: toliko sam se borio protiv toga. Silom sam tražio i čeprkao, neću li što naći, što bi me, od Vas, odbilo. Silom sam na se navlačio plašt ravnodušnosti, potajne skepse. Služio sam se različitim dosjetkama, obmanjivao sebe. Sve to nije pomoglo. Bilo je nemoguće, jer su me i Vaše mane privlačile silno, jer sam u njima gledao naličje Vaših mnogih djevojačkih vrlina. Onda sam pred samim sobom položio oružje. Pobijedio sam

¹³ U prvom slučaju radi se o 1929. godini, kada je Divna Denković stanovala u Ulici Kneginje Ljubice, br. 38; drugi se pak odnosi na 1931. godinu, odnosno na 6. VI. 1931.; Šop, naime, 10. VI. 1931. – a toga dana, kako smo izračunali, bila je srijeda – piše: “O Divno, kad ste, u subotu, bili tako blizu mene. Kad smo prelistavali onu latinsku knjigu.” (91, 259).

¹⁴ “Čini mi se nedostojno mene, kad bih zaželio da saznam za broj pisama, Vama upućenih. Pa ipak, to ne bi bilo neko cjenkanje ili što drugo i malo ružno. Volio bih da vidim snagu svoje ljubavi, izraženu u broju pisama. Znam, Vi mi to ne ćete reći, a ja to i ne tražim. Zar bih to mogao ja, koji sam uvijek pripravan da dam i svoj život, cijeli svoj život, za Vas. / Ne ćete mi zamjeriti, što ću Vam sada reći. Evo: Kojiput sam ja sâm pokušavao da približno odredim, koliko sam puta Vama pisao, premila Divno. Ako računam da sam, prosječno, napisao četiri pisma na mjesec, onda to iznosi 48 pisama godišnje, a 192 pisma za četiri godine. Možda ih ima i 200, ja ne znam. Možda ni toliko. Ali bilo kako bilo, sve je to malo, sve je to premalo da izrazi moju beskrajnu ljubav.” – piše Šop 16. XII. 1931.; v. N. Šop, o. c., str. 316. Od prvog pisma prošlo je tada već gotovo tri godine. Već od 4. pisma ona započinju apostrofom: “Draga Divno” ili “Divno draga”; tako će to potrajati sve do 34. pisma, kada se apostrofa mijenja i postaje: “Divno najdraža”, pa zatim: “O Divno jedina”, to će se zatim samo varirati; u potpisu međutim uvijek stoji puno ime i prezime: “Nikola Šop”.

¹⁵ Vidi npr.: Giuseppe Mazzini, *Lettere d' Amore*, Libreria Editrice Moderna, Genova, 1924.; Giom Apoliner [Guillaume Apollinaire], *Pisma za Lu*, Narodna knjiga, Beograd, 1984.; *Cartas de Amor de Pablo Neruda*. Recopilación, introducción, notas y epílogo de Sergio Fernández Larraín, Ediciones Rodas, Madrid, 1974.; Franc Kafka, *Pisma Mileni*, Zora – GZH, Zagreb, 1977.

sebe. Svjesno sam se pripradio na sva iskušenja i počeo sam da Vam se otkrivam, da Vam se otkrivam sa toliko bezobzirnosti da sam se čudio sam sebi. I eto tolikih mojih pisama, koja bujaju od iskrenosti i ljubavi.” (58, 184)

Treba se stoga vratiti na prvo Šopovo pismo Divni, napisano kao odgovor na njeno, odnosno na njegovu ljepotu. Tim pojmom ono i počinje (“Ljepota Vašeg pisma, neobično me dirnula”; 1, 85); Ljepota je poveznica. Ona dakle u vizualnom i pisanom obliku uzrokuje rađanje te vječne ljubavi, izaziva (uz pomoć boje – plavičasta haljina, i mirisa – kose) divljenje što ga već ionako sadrži ime njegove ljubljene. Divna je i sama poklonik ljepote (“iznad svega sam težila i volela lepotu”; 1, 433); ona je, premda je tada “još vrlo mlada, ali ozbiljna i naivna” (1, 433), zacijelo već svjesna da je baš ona ta koja je sudionik u njegovu “poetskom snu o ‘Lepoti’” (11, 446) kako je napisala potkraj svoga života 1984., da je ona dio njegova *Creda* (11, 446).

Ljepota, dakle, izaziva u Šopu pokret duše “prema nečem, u nekom smislu izvrstnom, boljem, višem”,¹⁶ opisuje najveću kružnicu oko onog duhovnog prostora u kojem će se zbivati i ciklički ponavljati svi načini, geste i oblici u kojima ta ljubav djeluje na onoga kojemu se dogodila i kao “želja za rađanjem u ljepoti”,¹⁷ i kao posljedica očaranosti onom koja (izgleda da) u sebi sadrži savršenstvo, što “u ljudskom horizontu hoće reći, ne ono, što je apsolutno dobro, nego ono što je bolje od ostaloga, ono što se izdiže stanovitom kakvoćom; ukratko: odliku”.¹⁸ Šop to odmah i deklarira: “Beskrajna Ljepota za mene je, čini mi se, nešto tako snažno, da dovodi do konkretizacije savršenstva” (1, 86). Međutim, tu već počinje i bijeg, koji se kao usporedna linija te fuge provlači kroz sva ta pisma, do kraja, pa i poslije. “Zato uvijek bježim i od one ljepote, koja mi se najiskrenije pruža”, kaže istodobno Šop, uspostavivši tako temeljne mehanizme svoga ljubavnog mučilišta, kojemu je izvor u pojmu *sjedinjenje*. I Šop, naime, kao i svi “najpraviiji ljubavnici će istinski reći da nisu osjetili – barem u prvom redu – želje za tjelesnim sjedinjenjem. Ne radi se o tome, da onaj koji ljube ne želi (...) tjelesno sjedinjenje s onom koju ljubi. Ali baš zato, što ga želi, bilo bi ‘također’ krivo reći, da je to ono, što želi”.¹⁹ Upravo tako čitavo se vrijeme ponaša Šop. Ima u njemu nešto katarsko.^{19a}

¹⁶ J. Ortega y Gasset, o. c., str. 39.

¹⁷ *Ibid.*, str. 38.

¹⁸ *Ibid.*, str. 40.

¹⁹ *Ibid.*

^{19a} Odnosno bogumilsko; nešto što odražava “shvaćanje ljubavi ‘nikad zadovoljene’, i (...) žarko i žalobno obožavanje ‘ljepotice koja uvijek kaže ne’.” (...) Da lakše zavede Duše, Lucifer im je poka-

Šopa ipak muči tijelo, njeno tijelo; opsjedaju ga (grešne) slike njene nagosti koju nadviruju sablasti; među njima je i njegova nemirna duša kao tužna lualica:

“Kad u snu sklizi sa nje pokrivač bjeličasti,
trnu se zvijezde, da sakriju čari njenog lika.
Tad joj se oko postelje nadviruju sablasti.
To su griješne želje noćnih prolaznika.

Među njima sija samo jedna sjena:
nemirna moja duša, tužna lualica.
Ona nečujno doleti do kreveta njena,
i tiho je pokrije, spuštenih trepavica.”

(*Nevinost*)^{19b}

On neprestano, sve te godine, vodi borbu s Njenim anđelom čuvarom, i mrzeći ga i zavideći mu na službi koju vrši:

“Ah, što radiš! I sam se misli stidim!
Ne digô se ti, više, u nebeski lijet!

Preklinjem te, kunem, a ti, sasvim mirno,
tražiš neznanu ti slast i smijeh.
Vidim, kô da te nestaje pod bječinom njenom.
A ona misli da je niko nije ni dirno.

Anđele, crn si već, jer velik je tvoj grijeh!”

(*Borba s njenim anđelom čuvarom*)^{19c}

zao 'ženu sjajne ljepote koja ih je zažarila željom.' Zatim je s njom napustio Nebo da bi sišao u materiju. Duše-andjeli, slijedeći Sotonu i ženu zadobili su stvarna tijela koja su im bila i ostala strana. (Čini mi se da ova ideja rasvjetljava temeljni osjećaj u čovjeka čak i danas.) Otada je duša odvojena od svog duha koji je ostao na Nebu. Zavedena slobodom, ona zapravo postaje zatočeni-
ca tijela sa zemaljskim prohtjevima, podvrgnuta zakonima radjanja i umiranja.” Denis de Rougemont, *Ljubav i Zapad*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1974., str. 73, 77.

^{19b} Vidi bilj. 9^a.

^{19c} Pjesma je objavljena u časopisu “Srpski književni glasnik”, Ns, 1932., XXXV/5, str. 342-343. “Gledao sam Vaše tijelo, tako harmonično, kao najbožanstveniji zvuk, Vaše tijelo, koje se naziralo pod naborima pokrivača. Vaše ruke, nježne i vitke. Vaše lice, tako blago i blijedo i krupne usne, oko kojih poigrava čeznutljiv i diskretan osmijeh. I Vaše oči, iz kojih teče Vaša duša u onome tamnom odblesku zjenica, preko kojih, kao nevidljive i najnježnije mrežice, padaju sjenke trepavica.” (89, 252) “Kako bih vas zagrlio, čvrsto, kako bih svoje oči salio u Vaš pogled. Tada se više ne bih otrgnuo od vaše blizine. Volim vaše krupne usne, netaknute karminom, onakve, kakve su, malo blijede, ali žarke, sigurno.” (92, 266)

Upravo zbog toga on već u trećem pismu, nakon 28 dana piše Divni: "Neizmjerno želim da doprinesem nešto ljepoti Vaše duše" (3, 89). Njemu se sviđa položaj u kojem se odjednom našao: "Vi i ne znate koliko mi se cijela naša situacija dopada. (...) U takvoj situaciji ostao bih kroz cijeli život, kad bi čovjek mogao da životne zakone, tako usko vezane sa našim tijelom, žrtvuje najvećoj ljepoti" (3, 89). On je svjestan da: "Rijetki su ti, koji to mogu" (3, 89), ali proročki, vjeruje da je on jedan od tih i zbog toga je, viteški, spreman na darežljivost (umjesto odvažnosti koju bezbrog puta stupnjevito iskušava), bez ikakve želje za uzvratom:

"Ako Vam nešto činim, ne činim to iz neke dužnosti ili dobrote, nego iz svijesti da u sebi imam nešto što će koristiti harmoniji Vaše duše, ako to budete htjeli da primite od mene. Svijesnost svega toga uništava u meni i najmanju pomisao na neki revanš s Vaše strane, pa makar on bio i iz najljepših pobuda. Ljepota mojih težnji i mojih osjećanja prema Vama tolika je da se ona zadovoljava samom sobom i sve ono, što bi joj se dalo kao uzdarje, nju bi potamnilo." (3, 89)

Prvo Šopovo pismo otkriva još jedan razlog prve kristalizacije: "Ono što me najviše Vama privuklo, to je onaj tihi, malo sutonski ton, pun blagosti i iskrenosti, proktan nečim svjetlucavim, što provejava iz odanosti duše" (1, 85). To izaziva u njemu osjećaj "jake i duboke istovjetnosti" (1, 85) među njima, unatoč češćim neslaganjima u njihovu razgovoru, jednako kao što izaziva i iradijaciju osjećaja koja se proteže i na sva ostala bića i stvari koje Divnu okružuju:

"Prilazim Vam, jer vidim uz Vas dva isto tako dobra bića, Vašu mamu i Dragaša. Ja ne mogu da dijelim jedno od drugoga. Svi ste za mene jedno jer svi nosite po jedan dio one harmonije, koja me obuzima tihim, ali snažnim oduševljenjem." (1, 86)

Time se osjećaj očaranosti/ljubavi inducira, ali klasičar u Šopu još se (a i nika-da) ne predaje: nastoji da razum bdije nad tim/takvim njegovim osjećajima zato da zadrži u njemu "nestašnu bujicu riječi, rođenih u srcu i željnih da se tako nesmotreno odaju" (1, 86), da tako bude pobjednik nad onom jednom riječju, "za koju je bio siguran da bi mu donijela najveću nesreću, kad bi je odao" (1, 86). Nju (tu riječ) ipak neprestano zamaskirano odaje onoj koja, zacijelo, čitavo vrijeme očekuje – čin. Svjestan da "ništa u odnosu ljudi nije toliko lijepo, a da ne bi moglo proći" (1, 86), Šop uzvišeno izjavljuje: "moj odnos prema Vama ne će se nikad izmijeniti" (1, 85), vjerujući da će se i ona tako ponašati. U svjetlu takve pobjede nad sobom Divna postaje njegova *Nike s Partenona* (19, 455), a on pak novovjekli vitez srednjovjekovnog *fin amora*, onaj koji s užitkom uzdiše, onaj koji beznadno moli, jer je duboki štovatelj kulta vlastite (petrarkinske) patnje.

Podatak o zajedničkom gledanju baleta *Trorogi šešir* potvrđuje još jednom vrijeme njihovih prvih sastanaka (1, 86).²⁰

U drugom pismu dominiraju pojmovi: nejasnost, nemir, polet, istinsko oduševljenje, energija, vedrina... Oni su dio procesa kristalizacije što ga u Šopu stvara probuđena nada udružena s prvotnim divljenjem i užitkom bivanja u blizini voljene osobe koja posjeduje "divne sposobnosti" (2, 87). On je zbog toga vedar i sretan, uvjeren da je Njoj – koristan (2, 88). Sumnju, kao prirodan osjećaj koji se javlja nakon prve kristalizacije, zato "jer se duša zasićuje svime što je jednolično, čak i savršenom srećom",²¹ odnosno "hoće da poveća svoju sreću",²² zatičemo stoga već u 2. pismu, koje bilježi i njezin nemir i pomutnju (2, 87). Sumnju, međutim, otklanja dolazak 3. pisma u kojem pratimo rad/nastajanje druge kristalizacije:

"Čudi me, Divna, što tražite od mene da Vam povjerujem da ste 'tako obična, sasvim obična'. Kad bi to bila istina zgranuo bih se pred samim sobom, čudeći se što sam bio tako malo pronicljiv. I koliko bih onda Vaših vrлина morao da odbacim kao fikcije, kao proizvod moje uobrazilje. Zamislite, koliko bih se onda morao da razočaram u samom sebi. A zar bi Vi to dopustili? Uostalom, ja ne znam šta Vi podrazumijevate pod pojmom 'obična'. Svi mi, kao ljudi, imamo nešto obično, što je obično radi toga jer nam je svima zajedničko, ali to još ne znači da mi nemamo u sebi i nečega, što nas dijeli od ostalih, što nas uzvisuje, što čini da gledamo sa visine,^{22a} kao iz nekog svog najrođenijeg kraja. U koliko se neko duže nalazi u onome kraju, u toliko manje ima u sebi onoga 'običnog', u toliko je manje običan.

Što se mene tiče ja Vas ubrajam među one, koji u sebi nemaju mnogo običnoga i koji su obični radi toga, što posjeduju mnogo neobičnoga, čija je duša ljepota. Ja sam vrlo sretan, što sam u to uvjeren. To uvjerenje donosi mi prema Vama ovakvo držanje." (3, 89)

Logika je tu petrarkinski zapletena i gotovo već barokno proturječna: Kad bi on povjerovao da je ona (Divna) "obična", razočarao bi se sam u sebi, a ona mu to ne bi dopustila. Ona je obična zato što posjeduju mnogo neobičnoga. Takva logika proteže se kroz sva Šopova pisma, tvoreći konstantu u slitinu osjećaja koji ih

²⁰ *Trorogi šešir*, balet M. de Falle, na istoimeni tekst Pedra de Alarcóna, izveden je u Beogradu u prosincu 1928.; koreograf: Margarita Forman.

²¹ Stendal, *o. c.*, str. 7.

²² *Ibid.*, str. 8.

^{22a} Eto pozicije koju će Šop uskoro zauzeti, utemeljivši u njoj i svoju bolnu, kozmičku samoću i svoju ironiju.

prožimaju otkrivajući subjekt koji se neprestano pita: "Zar ne, Divna?" (vidi npr. 3, 89; 4, 91; 6, 93 itd.), otkrivajući vlastitu nesigurnost, odnosno potrebu za nesigurnošću kao za sredstvom afirmacije vlastite odlučnosti, u čemu se pak ogleda Šopova karakteristična "stalnost u nestalnosti" (10, 100), koja uskoro doživljava inverziju. On želi biti prihvaćeni ljubavnik, ali ne želi, kao što smo vidjeli, da to bude neki "revanš" s njene strane (3, 89). Jedini način da mu voljena uzvratiti jest da mu pomogne u težnji da se on pridruži onim probranim ljudima, sposobnim da "životne zakone (...) žrtvuje najvećoj ljepoti" (3, 89), da ih "sustigne" (3, 89). Divna mu je baš tako i uzvratila.²³

Sumnja rađa u Šopu strah da joj njegova pisma (a dao joj je tek tri) "mogu već postati dosadna" (4, 90), da ona već osjeća dosadu i da je i na njemu primjećuje; ona ga to i izravno pita (4, 90). Sve su to zapravo njegovi nesvjesni pokušaji da se odupre/izliječi od siline te ljubavi. Divna ga naime iskušava željom da se prestanu viđati, bacajući mu zapravo mamac. On joj se, kao kakav prekostimirani mladi Werther, ali i kao mentor-profesor, pokušava ispričati i objasniti se, ne vjerujući da su te njene riječi bile "sa dna (njena) uvjerenja" (4, 91), unatoč njenoj tvrdnji da je ona "fatalista" (4, 91). Objašnjenje je, čini se, (lako je biti promatrač izvana!), onoliko komplicirano koliko je u biti jednostavna situacija u kojoj su se u svom odnosu našli:

"Ja sasvim dobro razumijem Vaše riječi. One su produkt Vašega raspoloženja. I ne samo to. Zahtjevi Vaše duše ne mogu se kretati u jednome uskom krugu, koji nije tako komplikovan, zbog toga što se, u njemu ne nalazi toliko elemenata, koji bi bili karakteristični po svojoj raznolikosti. A to tim prije, ako se u tome krugu²⁴ nađe neko, ko se u njemu suviše dugo zadržava (kao ja na primjer) i tako tim svojim zadržavanjem smeta na neki način onoj bujnosti i onome vibrantnom toku, koji Vama konvenira." (4, 90)

²³ "Njegovo poznanstvo s Fransi Žamom je odista ostvareno preko mene. Ja sam ga prevela u Beogradu (...) mislim prva. I neke njegove pesme sa Šopom ('skoro će Snijeg') (...) U najnovijoj zbirci Nikole Šopa [Božanski cirkus, op. L. P], pomenuta sam i ja zbog francuskog pesnika. Ali sam se veoma začudila da nije nigde spomenuto da sam *prva* ja Šopa prevela na francuski. (Sedam pesama iz knjige 'Isus i moja sjena'; Revue Bleue, Paris, 1932, s noticom od Jean Prenat). Zašto su me zaboravili kao prevodioca? Koliko se Šop svemu, onda, tome duboko radovao! Mogao je lično da kontaktira s 'patrijarhom iz Hasparren-a' kako se Žam nazivao. On je Šopa smatrao svojim najdarovitijim sledbenikom. (O tome sam pisala u 'Odjeku' Sarajeva, pre Šopove smrti)." Cit. prema: N. Šop, o. c., str. 434.

²⁴ U obiteljskom krugu Denkovićevih Nikola Šop je našao zamjenu za svoj rano izgubljeni obiteljski krug/dom, za kojim čitav svoj život žali i čezne, kako se to vidi i iz njegove poezije i iz njegovih pisama Divni.

On je spreman povući se na "svoj stari položaj" kada je dolazio "samo onda, kad je to dužnost određivala" (4, 91). Međutim, više nema uzmaca. Kristalizacija fraktalno napreduje, usporedbom Divninih vrлина s drugim osobama iz njene blizine:

"Toliko mi je simpatična situacija sa Vašom brbljivom Milom koja priča o kupusu, salati i t.d. (...) i tako mi je drag, tako divan kontrast između riječi jedne priproste, naivne djevojke i, recimo, u ovom slučaju, Vas, koji ste tako daleko od toga, po svojim težnjama i svemu ostalom." (5, 91)

Šop postaje svjestan da je "vrijeme neka magična sila" koja djeluje "jednim nevidljivim, ali sigurnim strujanjem prema nebu" (5, 91), dakle prema mjestu odakle i ona poput Beatrice dolazi, kako joj piše u 5. pismu koje zatim nastavlja latinskim zato što zvuku i stilu drugog jezika hrabrije i izravnije može povjeriti svoj iskaz: "ego semper felix ero triumphabo, quod Tecum conveni" (5, 62)²⁵ i želju: "Tibi, si dicere licet (sed certo scio non licere) comes essem et particeps omnium malorum gaudiorumque" (5, 92).²⁶ Latinski svojim zvukom unosi u taj diskurs mistiku,²⁷ ali Divna se mistike kloni i ne razumije ju: "Mistiku nikad nisam shvaćala pa i čistu metafiziku", kaže ona u pismu Tadijanoviću 1983. godine. "Moje francusko vaspitanje (docnije i moja struka romanistike) – svršila sam osnovnu školu u Lausanne, i Montreaux – učinili su da sam naginjala dekartovštini, racionalnim teorijama duha" (2, 436). Zato ne razumije ni ono drugo, kasnije "poglavlje Šopove lirike" (2, 436). Zbližava ih zacijelo onaj "neki Spinozin panteizam", zbog kojega je bila "naročito vezana za stabla, cveće i životinje, kao i za sve svetle obrise na vodi" (2, 436), a posebice ljubav za "žarku svetlost, strogi ali ljupki uz staro-grčki sklad i agon za životom, u zdravom duhu i telu" (2, 435). Duh im je kompatibilan, ali tijelo im/mu stvara neprilike. Šop se boji tijela u njihovoj vezi, koja je prema njegovu mišljenju predestinirana:

"Kad samo pomislim na sve ovo, obuzme me neko snažno vjerovanje da je Bog htio da se mi sretnemo u životu. I tako osjetimo snagu Proviđenja koje nas je približilo (...). (...) I uvjeren sam da bi, i Vi i ja, pogriješili kad ne bi išli zajedno do kraja, t. j. dok god ne izvršimo posao namijenjen od Proviđenja. (...) On se sastoji u međusobnom natjecanju da stvorimo što

²⁵ Vidi prijevod u: N. Šop, *o. c.*, str. 428.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ "Communis Dominus noster tam iuste inter homines, ingrates pueros, distribuit palenta et quo plus, quam acceperunt, Domino retulerint, centupliciter redonabit. Certus sum Te etiam esse eam, quae omnibus hiis operam des, quo meritor utiliorque sis ut sibi ipsi sic etiam omni societati." (5, 92). Prijevod vidi u: N. Šop, *o. c.*, str. 428.

više ljepote u sebi, da je uzmognemo što izdašnije davati jedno drugome, kao prilog usavršavanju naših duša." (7, 95)

Tijelo bi samo unijelo pomutnju, element materijalnosti i bol, misli dalje on tražeći samo uniju duša, u kojoj "nema nikakva traženja i nikakva tjelesnog približavanja" (7, 96). Iz Šopa tada zapravo, ponovimo, progovara novovjeki trubadur-katar za kojega je "Ljubav, najviši Eros, stremljenje duša sjajnom sjedinjenju",²⁸ Njegova danteovska ljubav "uopće nije zadovoljstvo nego razmišljanje".²⁹ Divna zbog toga, gotovo pola stoljeća poslije, čini se s pravom zaključuje da Šop "nije čak znao za pravo osjećanje ljubavi" (19, 456).³⁰ On je zapravo bio – čisti(i). Fasciniraju ga slike Divnine čiste postelje, u kojoj ona leži, prehladena (7, 94):

"Vi ste sigurno jasno vidjeli da je moje svakodnevno prilaženje Vašoj čistoj postelji donijelo mojoj duši istančanost i sređenost svih niti od kojih je ona satkana. U njima se krije divna harmonija, koja će najzad odjeknuti pod rukom. No, ono što me najviše oduševljava, to je onaj sretni moment i tako nepredviđen slučaj, koji mi je u svojoj realnosti donio ono, što bi se moglo samo zamišljati." (8, 96)

On bi, naravno, bdio uz njenu postelju i onda kada bi Divna "(ne do Bog)" (8, 97), bila bolesna i od neke najzaraznije bolesti, zato što njegov položaj "ne zavisi od prilika koje donosi vrijeme, nego od života i uvjerenja, koje nema nikakve veze sa promjenjivim" (8, 97)

Šop nije za ljubav-strast, jer to je nešto što "ljudi profanišu i pretvaraju u strast" (8, 97). Uvjeren je stoga "da nema ničega na svijetu, što bi bilo ružno, samo ako je čovjek tako lijep i velik u duši da tjelesnim pobudama daje dušu svoje ljepote i tako ih oplemenjuje i daje im božanski smisao" (8, 97). U ljepoti je dakle snaga: "To je, zapravo, njena kristalizacija" (8, 98).

U međuvremenu saznajemo/vidimo niz sličica iz filma te ljubav: enterier pjesnikove sobe (7, 94); Divna je prehladena i pije čajevce (7, 94); odlaze u kino. Tu dolazi do prvog raskida: ona traži od njega da se udalji (9, 98). On to nevoljko čini, ali ga to još više zbližuje s njom: on se, "što se toga tiče, potpuno, emancipovao" (9, 98), svjestan da je njegova "stalnost u nestalnosti" (10, 100). Iznenađen

²⁸ D. de Rougemont, o. c., str. 73.

²⁹ *Ibid.*, str. 178.

³⁰ Zatim dodaje: "To je bilo moje mišljenje. A pre mene, i to piše u eseju Isidore Sekulić koja ga je mnogo volela (kurz. D. D.)" (19, 456) "Ima u toj knjizi života, ima i ciklus o devojci, a nema ni strasti ni afekta. (...) Pisac te knjige nije borac, nije buntovnik, nije ljubavnik, ali nije ni monah ni asket." Isidora Sekulić, *Nikola Šop: Isus i moja sjena – Srpski književni glasnik*, Ns, 1935, XLIV/4, str. 293.

je ipak što se to sada promijenilo u stalnost stalnosti, odnosno u svijest da sav njihov odnos ovisi o Njoj i samo o Njoj (10, 101), ali on će biti postojan u svojoj odanosti toj situaciji. Njezina bolest unosi u nj svijest o mogućnosti njene smrti – “šta bi bilo kad bi Vas nestalo” (11, 103) – koja čitavo obzorje njihova odnosa, i sve u njemu, odjednom čini veličanstvenim i strašnim, ali bez uobičajene (melo-dramatične) žurbe tijela da što prije ostvari predmet svoje žudnje. Šop u tome, vidjeli smo, ostaje posve neokaljan, spreman na ne-postojanje:

“Ne mogu zamisliti da bih mogao egzistirati, kad bi se to desilo. (...) Kako je to čudno i prosto i nerazumljivo i jasno, biti tako blisko vezan za jednu osobu, osjećati se potpunim samo uz nju, radovati se samo u njenoj radosti i biti još tužniji u njenoj tuzi. Ja ne znam, Divna, što se ovo dešava, ali ja sam tako čist.” (11, 102)

Budući da je njihov odnos predestiniran, jer je to učinio Bog – “nije li to od njega bilo najsavršenije, što je mogao da učini” (11, 103) – mladi Šop prikaz svoga odnosa s Divnom razvija u alegorično-platoničku sliku o dvije “Božije vaze, savršeno izvajane, sa prekrasnim rezbarijama, ali okrnjene. Svakoj nedostaje jedan dio, zato su ostavljene da traže popunu onome svome nedostatku” (11, 102). On je uvjeren da je to našao i zato taj osjećaj okončava uzvikom koji je na razini kakvog biblijsko-antičkog stiha: “Kako je sretan onaj, ko nađe” (11, 103). Ono što je Šop u Divni našao pokazuje zapravo profil njegova srca,³¹ otkriva biće razapeto između straha od snage želje i želje da se živi u tom strahu. On misli da njena pisma, kao odgovor na njegova, moraju biti Njena ispovijest samoj sebi (11, 103), moraju biti zamišljena kao pisma napisana – nikome (11, 103).

Divna, kao i kod sličnih platoničara, postaje za Šopa žena koja “personificira sve ljepote, sve milosti, sve čarobnosti Venere i Eve.”³² Njih je (njega i Evu) Bog “doduše istjerao iz raja, ali ga nije zauvijek zatvorio” (11, 103), raj se pretvorio u Šopov vlastiti vrt u koji se ona (Divna-Eva) uvukla, izmamljujući mu pitanje: “Da li bi izišli, kad bih Vam pokazao vrata?” (13, 107) Na to pitanje, uplašen mogućim odgovorom, Šop odmah uzvraća otresitom,³³ naizgled nezainteresiranom napomenom: “Ali, ne, ne ostanite” (13, 107). On ne želi da mu pred njom lice izobličiti tuga i zato odlučno, antipertraktistički izjavljuje: “Znajte, Divan, da ja nikada ne

³¹ Vidi: J. Ortega y Gasset, *ibid.*, str. 80. “Ljubav je, dakle, po samoj svojoj biti, izbor. I kao što klije iz osobnoga središta, iz dubine duše, selektivna načela, koja ju odlučuju, jesu ujedno najintimnije i najtajnije sklonosti, koje stvaraju naš individualni karakter.” *Ibid.*, str. 87.

³² Paolo Mantegazza, *Le estasi umane*, Casa Editrice Marzocco, Firenze, 1944, str. 143

³³ “Zato se ne ljutite, što sam katkad i suviše otresit.” (12, 106) Sve je to, međutim, oblik samoljublja u trenutku kad ljubav koju Šop osjeća stupa na granicu ljubav-strast, s opasnošću da je prekorači.

ću ni stradati ni patiti zbog svoje velike ljubavi prema Vama" (14, 108). On naime ne želi prezirati sebe, kao što prezire one koji "nisu imali snage da se održe na [njegovu] nivou veličine i samoodricanja, nego su pokleknuli pred svojim egoizmom, izjavljujući [Joj] onu, u suštini, običnu, sebičnu ljubav" (14, 108). Reakcija je to na njegovu želju da ga ona voli "najviše na svijetu" (14, 109), u što je on već uvjeren, pa stoga to i nije želja, "jer se želi samo ono, što čovjek nema" (14, 109).

Svijest da Divna to ne može, jer je obvezna "i prema drugima" (14, 109), izbežumljuje Šopa, ali on fatalistički piše: "Neka sve ide svojim tokom, pa kako Bog da" (14, 109); viteški je uvjerava: "Ja sam (...) iznad svega toga i moje držanje, draga Divna, odgovara potpuno mojoj gordosti i mome poštovanju prema Vama" (14, 109). On postaje ustrajan, što prije nije bio (14, 109), doživljava svoju veliku metamorfozu (14, 109).

Divnu Šop susreće i izvan njene kuće u kojoj se posve udomaćio dolazeći tamo svakodnevno i ostajući "skoro po čitav dan" (2, 436), našavši tu svoj novi dom:

"Moji dolasci u Vašu dragu kuću, učinili su me djetetom, koje je počelo da se sjeća onih tako rano izgubljenih momenata iz najljepšeg carstva, koje se pruža oko toplog ognjišta. Sve je opet drago i ja ne žalim, što će me sjećanje na moje razoreno ognjište³⁴ baciti katkad u tihu tugu. Ali ja se uvjeravam da mi je dobri Bog u Vama i Vašima vratio ono, što mi je oduzeo onoga časa, kad su moju svetu i uvijek veselu majku iznijeli iz kuće, obasjanu blijedim voštanicama i žarom tamjana. (...) Već sam se tako sa njima saživio i tako ih smatram svojim, kao da sam s Vama, u Vašoj kući odrastao. I kad bi mi se to oduzelo, osjetio bih isti gubitak, kao onda, kad se, poslije pogreba moje Majke, ugasilo ognjište." (15, 110)

Ljubavnik postaje zaporavo brat, a veza se približava svojevršnom duhovnom incestu, kao neka podzemna tema koja teče pod površinom riječi. Na njihovoj površini, međutim, zbog Divnine susretljivosti, ali i njene česte hirovitosti, neodlučnosti, ali i ustrajnosti u održavanju takva statusa, izjave da ona ima obveza i prema drugima, Šop formira biblijsko-tagorinsku³⁵ parabolou o "zakašnjelom gostu":

"Draga Divno, Vi ste mi otvorili vrata svoga doma, kad su gosti već otišli. No, nije li najtoplije poslije svečanosti. Tada se nudi i daje najiskrenije, bez formalnosti i ceremonijala. Ja sam bio zakašnjeli gost. Vi se niste ljutili

³⁴ N. Šop je rano ostao bez oba roditelja, pa se od rane mladosti morao brinuti o svom školovanju. Čeznja za domaćim ognjištem prožima mnoge njegove pjesme u svim razdobljima njegova života, kao što je to npr. vidljivo iz ciklusa "Samotni dom" u zbirci *Isus i moja sjena*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1934., str. 33-44.

³⁵ "Kraljica: Svečanost je već prošla i sve su me sluge ostavile. Što ćeš ti tako dockan? // Sluga: Pošto si druge otpustila, došao je moj čas." Rabindranat Tagore, *Gradinar*, BIGZ, Beograd, 1985., str. 5.

kad ste morali da ustanete i da mi otvorite. Ja sam Vas pogledao, draga Divno, ali taj pogled to je bilo sve moje, pred Vas prostrto, Ja sam utnuo svoju svjetiljku i ušao. Bila je već zora." (15, 111-112)

Sve druge, dotadašnje posjete, nekada drage, za Šopa sad su izbljedjele (15, 111). Otprilike pola godine poslije, u pismu od 15. I. 1930., Šop komentira svoju pjesmu *Gozba*.³⁶ U njoj je osjećaj i pozicija "zakašnjelog gosta" sasvim drukčija, baš kao što je to i Šopov položaj u složenoj strukturi toga ljubavnog odnosa. U prvom dijelu pjesme³⁷ – tumači Šop – posjetilac dolazi u nevrijeme (48, 173), onda kada je gozba "već formirana" (48, 173); drugi dio odraz je njegova boravka na gozbi koja je zapravo "ovaj svakdanji život" (48, 173). U trećem dijelu javlja se, stoga, zagonetno lice pod maskom: "To je sudbina" (48, 173), objašnjava Šop svojoj okrutnoj – kvatročentska donna postaje romantičarska okrutna djeva – ali milostivoj djevi. On se međutim ne stidi te milostinje, naprotiv. Zora, koja sviće na kraju pjesme, ima posve drukčije – transcendentalno značenje. "Gozba je načinjena od tanjira, grotla, kondira, od reči što se čuju 'dublje i dublje', od sjaja čaša, od gutljajem ugašenih krikova – ali gozbari nisu sa licima od mesa."³⁸ Motiv gozbe i gosta javlja se u Šopa i poslije, u *Astralijama* (1959.-1960.), ali Šop je tada posve drukčiji gost, na dijametralno drukčijoj gozbi i mjestu:

"Stizati neću,
kao posjetilac znan,
baš vodoravno sve,
po tlu, pješice ili vožnjom,

nego baš tu,
odmah ću biti prisutnost,
u razgovoru gozbenom
radosni gost."^{38a}
(*Uobličjenja u svelik*, XI)

³⁶ "(...) koju gosp. Bogdanović smatra čitavom dramom", kaže Šop (48, 173). Milan Bogdanović je to, vjerojatno, usmeno izjavio u nekom beogradskom književnom krugu u koji je Šop zalazio. Naime, M. Bogdanović je pisao samo o Šopovoj pjesmi *Nocturno* ("Srpski književni glasnik", Ns, 1928, XXIV/5, str. 383).

³⁷ Objavljena je u zbirci *Isus i moja sjena* (v. bilj. 34), str. 51-52.

³⁸ I. Sekulić, *ibid.*, str. 293.

^{38a} Međufaza bit će Šop-tat koji "u tuđu sreću viri, u obasjan kućni mir", kao u pjesmi *Tat pred vratima* iz 1940. godine.

Šopu je, ipak, najvažniji vlastiti osjećaj ljubavi, ispunjenost njime, i zato od Divne ne traži ništa, i ništa ne pita (18, 117).³⁹ on je tek sada "onaj 'Ja', onaj pravi 'Ja'" (18, 117), on je "sam sebi odgovor" (18, 117). Nije li upravo u tome izvor nesporazuma; nije li njegov odgovor treba biti – ona?

Kroz kontinuirani monolog u Šopovim pismima na površinu pokatkad izbije i Divnin glas: "Je li gosp. Šope (baš tako!) zar ne, da se sada osjećate u sasvim drugoj situaciji, sasvim daleko od predašnjih" (15, 111)? "U Vašem pitanju bio je moj odgovor" (15, 111), odgovara Šop potvrđujući tako svoju transformaciju u posve, do kraja, zaljubljenog, onog koji u svakom trenutku vrline svoje ljubljene – a to su čak i njene mane ("Mnogo cijenim Vaše mane, jer su one sjeme, iz kojeg niče vrlina"; (15,111), uspoređuje s vrlinama onih koji je okružuju:

"Danas prije podne u polutamnoj sobi bilo je tako toplo i veselo. Osjećao sam se tako ugodno među Vašim drugaricama, jer ste Vi bili među njima. Vi ste bili i zato sam bio dirnut razlikom između Vas i njih. (...) Nema te teorije niti tog iskustva, koje bi me skrenulo sa puta, kojim se Vama približavam." (16, 112)

Za Šopa zaista više ništa nije isto; sve znakove na tom putu približavanja on tumači u svoju korist. "On pretjerano smanjuje svoje prednosti i pretjerano uvećava i najmanje znakove naklonosti voljene osobe. On više ništa ne pripisuje slučaju, gubi osjećaj za vjerojatnoću; ono što je zamišljeno postaje stvarno, zato što to treba da utječe na njegovu sreću."⁴⁰ Zanesenost, međutim, uzrokuje smanjenje moći rasuđivanja: "Misleći na neku sitnu, jedva primjetnu stvar, vidite da je *bijela* (kurz. S.) i tumačite je tako da ide u prilog vašoj ljubavi; trenutak poslije primjećujete da je ona u stvari crna i vi još uvijek nalazite da ide u prilog vašoj ljubavi."⁴¹ Takav je prizor u kojem Šop zatiče Divnu kako sjedi na podu i gleda u karte, gatajući sreću:

"I sada Vas vidim, gdje sjedite na podu, na ćilimu i gledate sreću. Mislite li da ništa nisam primijetio? Divna, nisu li pogledi izrazitije riječi, nego riječi, koje bi mogle da odgonetnu tajnu pogleda." (16, 113)

Slika u zrcalu vlastite ljubavi jasna je i dopadljiva. "A njena pozadina? To su davna naslućivanja (...)" (18, 119). Ljubav se služi metonimijama kao što su "iskrenost i povjerenje" (18, 120); skućeni prostori svijeta postaju beskonačnost, a zemlja upitno mjesto da bi bilo dostojno te ljubavi; ona je pounutreno sunce (18, 120).

³⁹ To je pismo u duhu I. Pavlove poslanice Korinćanima (13, 5).

⁴⁰ Cit. prema: Stendal, *ibid.*, str. 19.

⁴¹ Cit. prema: *ibid.*, str. 19-20.

Na planu realnih zbivanja Divna se u lipnju 1929. priprema za maturu. Ljubavnik-mentor Šop bit će presretan ako se osjeti "i najsitnijim saučesnikom u [Njenom] dobrom uspjehu" (18, 120). On djetinjasto reagira na svaki njen čin i riječ; bilježi u pismu svaku njenu, u biti pitijisku izjavu, kakve su npr. ove: "Ja tako iskreno volim, tako duboko" (18, 121); "volela sam neizmjerno svakog, ali uvek sam znala zašto volim, jer sam htela da do kraja budem snažna. A sad?" (18, 121). Upitnik na kraju te izjave pretvara on u potvrdu njene ljubavi prema njemu i svečano se zaklinje: "Nikad se ne ćete razočarati u tim svojim riječima, bio mi svjedokom Gospod Bog i moja savjest i ljubav prema Vama" (18, 121). U prostor boga Petrarki bi tu ušao i Amor. Sva Šopova ljubav sažima se u samo jedan pojam: "Divna – " (18,122). Ljubomora iz njega izmamљуje riječ "hohštapler" (19, 122), zbog koje joj se zatim ispričava. U njenu priču o idili nekih dvoje mladih projicira svoju – njihovu zajedničku. Međutim, to je tada samo kućica u duši: "Stado, skromne stvari, ognjište, postelje, pa tihi razgovori, osmijesi, dječica, toplina domaćeg života i ograda, kao siguran zaklon, sve to čarobno i sveto (...), kao želja i san. Kao poezija" (19, 123-124). Tek puno kasnije to će postati jedna od onih Šopovih kućica u svemiru.⁴² Divnina idila bila je sasvim drukčija, kao i njen cilj: "(Moj cilj je bio doktorirati Prusta na Sorboni)" (1, 433). Bila je to već tada, dakle, Šopova potraga za izgubljenom ljubavi.

On je svjestan da će ona "sve više nalaziti u sebi sebe", da će svojim radom uvjeriti mnoge da ona "nije za one odnose koji bi njima bili najdraži" i time će "učiniti da se lakše odreknu skrivenih želja" (22, 128). Dakako, to se, prema njegovu shvaćanju, odnosi na druge, a ne na njega. U svojoj zatomljivoj ljubomori on izaziva neprestane ekscese, međutim, ti "ekscesi, često vrlo nezgrapni, temelje se na nečemu, što je samo po sebi vrlo lijepo, vrlo – vrlo" (25, 131), tumači on njoj. Pod njegovom pomnom, trajnom prismotrom je, a ipak na njoj/u njoj ne vidi ono što bi, prema njenom mišljenju, ipak morao vidjeti. On je zbog toga u njenim očima nedovrtljiv (26, 134). "A zar bih morao da budem dovrtljiv?" (26, 134), odgovara joj on, sve svoje sumnje raspršujući mirisom njena, poklonjenog mu karanfila (26, 134).⁴³ Njegova pisma i jesu samo poezija. On joj to i priznaje (27, 135). Tako i ona misli i zato više (20. VII. 1929.) ne želi primati takva njegova pisma. On je, naprotiv, uvjerava da je u pismima on onaj realni, pravi, onaj koji se "odrekao i odbacio sve ljubavi, kojima bi [ga] netko u životu htio da zavoli" (27, 135); iskoristio ih je zapravo kao mamce za njezinu potencijalnu ljubomoru:

⁴² N. Šop: *Kućice u svemiru* (zajedno sa: *Svemirski pohodi*), separat iz 313. knj. *Rada JAZU*, Zagreb, 1957.

⁴³ O tom karanfilu piše Šop čitavu pjesmu u prozi u pismu od 19. VII. 1929. (26, 134); te se "pjesma" nastavlja i u pismima od 23. VII. (28, 137-138), 25. VII. (29, 140), 4. VIII. (30, 142), 6. VIII. (31, 143) i 9. XI. (37, 154), 1929. godine.

“Kroz ovo vrijeme nailazio sam na tolike prilike, koje su mi od srca pružene, da ih iskoristim (što bi drugi sigurno učinili), ali ja sam ostao nepokolebljiv. Prije nekoliko dana tako se dogodilo i sa Racom. Bilo je tu vidnog i iskrenog oduševljenja sa njezine strane. Ali, meni je bilo dosta, da samo pomislim na Vas i već se u meni javilo jedno veliko osjećanje ništavnosti svega što me, u taj čas, okruživalo. I ako je bila vidno uzbuđena, ja sam joj rekao, na kraju: Idite i nemojte me više tražiti kod kuće. Ne mogu da se složim sa Vašim težnjama. Ja sam se zavjetovao da ću ostati uvijek vjeran. – Ona me upitala, kome. Nisam odgovorio. (...) Otišla je i neće se više vratiti.” (27, 135-136)

Unatoč Šopovu viteškom stavu, Divna smatra da je on prevrtljivac – “jezuita” (17, 136). On se međutim poziva na tri temeljna pojma na kojima zasniva i svoj odnos prema njoj; to su: vjera, pouzdanje i ljubav (27, 137). U Šopu se dvoji ono što će uskoro postati bitna oznaka njegove lirike, ostavljajući trajno otvorenim pitanje: “u kakvoj srazmeri su u toj bukoličnoj i bogoljubivoj poeziji urođeni religiozni mysticism Šopa čoveka, i stečeni religiozni stil Šopa pesnika.”⁴⁴

Počinju zatim prve dvojbe izražene Šopovim manihejski oblikovanim pitanjem: “Ko me doveo u Vašu kuću? Anđeo ili neki moj najveći neprijatelj” (29, 139). Ona spomenuta gozba pretvara se u “gozbu gorčine i pelina”, biljke koja još od vremena trubadura i petrarkista (“ter gorči ner pelen i čemer ostah ja”)⁴⁵ obilježava stanje/osjećaj neprihvaćenog ljubavnika. Učinak te ljubavi na Šopa već je tako velik, da svojom veličinom izaziva u njemu strah. Divna poprima, gotovo, dimenzije božanstva. Sve to u njemu stvara proturiječno stanje, što ga odražava usklik na kraju pisma od 25. VII. 1929. godine:

“O kad bi barem jedan trenutak bili svemoćni, kao Gospod, jedina moja molba bila bi da zapovijedite da Vas toliko ne volim. Da to bude obično, sasvim obično. O, zar se baš tu ne bi spotakla Vaša svemogućnost. Zar baš tu ne bi pala sa svoga prijestolja, jer bi moje srce ostalo isto, ne slušajući Vaše zapovijesti.” (29, 140)

Divna, međutim, sluša zapovijesti vlastitoga srca, a i uma. Želi prekinuti s takvim odnosom, govori mu “o novoj sebi” (31, 143). Zaljubljeni pjesnik ne može ni povjerovati da je srušena divna zgrada njegove (njihove) ljubavi (29, 144). Nastaje prekid u dopisivanju dug gotovo mjesec dana (od 7. VIII. do 2. IX. 1929.).

⁴⁴ I. Sekulić, *ibid.*, str. 290.

⁴⁵ Šiško Menčetić, *Zovješe zora dan*; cit. prema: *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 5, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1968., str. 78.

Udaljenost, naprotiv, samo ga još više približava njoj kojoj to vrijeme služi za preispitivanje sebe, unutar one psihološke igre koju Ortega y Gasset definira kao terapeutiku pažnje, koja se postiže "jednostavnom igrom stezanja i popuštanja, pozornosti i prezira, nazočnosti i odsutnosti".⁴⁶ Šopova ljubav, prepuštena sama sebi, počinje mahnuti, "umnožavat (...) se do skrajnje mogućnosti",⁴⁷ u okviru paradoksalne situacije stvorene izjavom njegove ljubljene da prema njemu osjeća toliko obveza da ga ne želi uznemiravati, zato da bi ih mogla izvršiti (32, 145). Lakuna u pismima i susretima nastavlja se; do sljedeće razglednice prolazi opet mjesec dana, a do sljedećeg pisma još deset. Tada se njegovi posjeti Divni opet obnavljaju. "Zaljubljenoga spašava samo udarac dobiven žestoko izvana", piše Ortega y Gasset.⁴⁸ Takav je i došao u obliku njene izjave koju Šop bilježi u pismu 8. studenog 1929.: "ranije nikad nisam mogla da zamislim da ćete mi jednom reći one reči, koje izražavaju najdublje osjećanje prema jednom biću. Sve sam drugo mogla da zamislim, ali to nikada. A sada, kad mi je sve jasno, vjerujte, užasno mi je krivo. Sve sam mogla da zaželim, ali ne to. Razumete onda moje čudno držanje. Takvog – gubim u Vama prijatelja – " (36, 150). Tako zadani udarac izliječio je nju, ali ne i njega nad kojim te riječi vise "kao Damaklov mač" (36, 150). On se, svedeno, ne mijenja, njemu, petrarkinski, za njegovu ljubav "nije potrebna nikakva plata, nikakvo uzvraćanje" (36, 150). Ona mu je dovoljna da ga posve, samomučilački ispuni jer on, kao i svaki onaj koji se zaljubi, želi biti zaljubljen⁴⁹ i ne želi tražiti neku drugu, sličnu, jer takve, naravno, nema. To ga prividno čini sretnim, oslobađa ga lutanja/traženja "koje čovjeku može da donese mnogo bola" (36, 151). Zato Šop patetično uzvikuje: "Pustite na miru moju ljubav, kad je u Vas nema. Ne dirajte u nju. Uzalud Vam je svaki posao. (...) Beati pauperes amore – " (36, 151).

Moglo bi se pomisliti da tu sve prestaje. Ipak, nije tako. Zaljubljeni Šop na površinu izvlači lik Divnine moguće suparnice, "gđice Selene" (37, 152). Ali, ponesen zanosom svoje neprihvaćene ljubavi, on nema ni volje ni želje ni vremena poigravati se tom kartom u ruci, on je odmah poništava priznajući Divni: "Moj odnos prema Vama takav je da se on isključuje prema svakoj drugoj osobi" (37, 152). Posjeti njenoj kući nastavljaju se. Snaga iradijacije osjećaja još je intezivnija.⁵⁰ Ljepota tih trenutaka gotovo mu je nepodnošljiva i on bi najradije otišao;

⁴⁶ J. Ortega y Gasset, *ibid.*, str. 55.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*, str. 56.

⁴⁹ Vidi: *Ibid.*, str. 56.

⁵⁰ "Oni isti trenuci i isti predmeti, koji mi, u blizini drugih, izgledaju i suviše nevrijedni i svakidašnji, ovdje poprimaju svoju naročitu boju i draž, jer osjećam da sve to oživljava Vaša osoba." (39, 159)

zadržava ga samo osjećaj samoće koji ga nakon toga čeka i zato kaže: "Ostaću, pa makar i umro" (37, 153). U svojoj pomutnji izgubljeno se pita: "Divno, je li cijelo moje srce, Vaše?" (37, 153) Uspoređuje je s drugim njenim prijateljicama tražeći (?) moguću zamjenu za nju. Odlazi i na žureve na kojim svu svoju bol izokreće u šale zato da ublaži razliku između onakvog (onako zaljubljenog) sebe i onakve okoline (38, 155). Divna je međutim neusporediva. Njena ga izjava i dalje kopka, muči. Osjeća da je to prekretnica (38, 156).

Svoju ljubav Šop tada pretvara u mističnu žrtvu "za ispaštanje grijehova, kojih sigurno ima" (38, 157), u istom mističnom duhu završavajući to pismo nizom gnomičnih konstatacija: "Gdje je vjera, tu je ljubav. / Gdje je ljubav, tu je mir. / Gdje je mir, tu je blagoslov. / Gdje je blagoslov tu je – Bog." (38, 157) Time samo odbija njen racionalni, dekartovski duh, ali ne razbija njen osjećaj da između njih postoji "neka prozirna fluidna materija, koja vezuje nevidljivom vezom dve duše" (39, 158). Veza se tako nastavlja u novom stanu Denkovićevih u Mileševičevoj 17. Šop nije u stanju izići iz obzorja vlastite svijesti potpuno zaokupljen onom/onim što ljubi. "Nešto strašno u njegovu stanju je upravo to, da, pošto je [ta] ideja njegova, ona izgleda u njegovoj unutarnjosti sa značenjem okrutne tuđe sile, koja potječe od nekog 'drugog' koji je bezimen i koji ne postoji."⁵¹ On sebe/nju zato pita: "recite mi, ko je to htio da ja u životu nađem na Vas. Kakve će još, bolove ili radosti donijeti sve to?" (40, 161). To im donosi pomirenje koje ga nagoni na krajnju, potpuno otvorenost prema njoj, a nju na očaj pred mogućnošću nastavka takva neodrživa stanja. Na samu Novu godinu 1930. Divna zato, u njegovu prisustvu, zagnjurivši glavu u majčino krilo, doziva, vapi: "Mama, ne daj me, mama, zaštititi me –" (41, 162).⁵²

Od tada počinju Šopove stvarne patnje, premda je on i dalje, godinu dana nakon tog fatalnog poznanstva, jednako postojan u svojoj ljubavnoj opčinjenosti. Divnine karanfile zamijenila je, znakovito, crvena krizantema (42, 164). Ona međutim bježi, izmiče (44, 166). Susreti/viđanja sve su rjeđi⁵³ i tada njegova duša "grca i od radosti i od bola": petrarkistička shema prelazi u baroknu – niže se čitav niz oksimorona: radost i bol, pustoš i sreća, patnja i vedrina, poraz i snaga,

⁵¹ J. Ortega y Gasset, *ibid.*, str. 57.

⁵² Pismo je u knjizi (v. bilj. 1) označeno datumom 1. XII. 1929. i nosi br. 41 (str. 162). Datacija i redoslijed zasigurno su pogrešni, jer je u pismu riječ o Staroj godini 1928. i Novoj godini 1930., a to ne pada na dan 1. XII., kako je naznačeno. Pismo bi morali nositi nadnevak 1. I. 1930. i biti 47.^a pismo po redu, jednako kao i sljedeće, koje u knjizi nosi br. 42, a datirano je 4. XII. 1929. (s lijeve strane stoji neki zbunjujući nadnevak: 30. XI.), a moralo bi nositi datum 4. I. 1930. i redni br. 47.^b Pisma koja slijede (43.-47.) nastavljaju se stoga kronološki na 40. pismo od 16. XI. 1929.

⁵³ Šop joj šalje ceduljice po prijateljici Mili, uhodi njene odlaske u kazalište (44, 166), koji su sada tako daleko od onog prvog, kada su slušali/gledali *Trorogi šešir* M. de. Falle (I, 86); vidi bilj. 20.

hladnoća i uzburkanost, nemir i mir/smirenost. Njegove izjave zacijelo sve su nedvosmislenije, jer pisma uskoro počinje netko cenzurirati (Divna? njena majka? tada? ili kasnije?). Takvo je npr. 46. pismo. Razlog tome je njegova prevelika sloboda: "Nisam smio da se toliko oslobodim i da napišem gore, na vrhu, one riječi, u kojima je sve izraženo." U 1930. godinu Šop ulazi sa svim ljubavnim kartama⁵⁴ na stolu. Nastavlja se Divnina zbunjenost i neodlučnost. "Divna najdraža" sada postaje "Jedina" (48, 171). Šop prvi put piše: "Divna, ljubavi moja!" (48, 172), "Ljubavi moja jedina i vječna" (48, 172). Sada već mora tražiti izgovore na račun formalnosti, kakva je npr. pravoslavna Nova godina, da bi je mogao posjetiti. On se osjeća, kako smo već rekli, kao stranac na gozbi. Uživa u svakom prizoru u kojem je ona: kad leži na divanu (48, 172), kad veze nalik na anđela (49, 174), kad mu gleda u karte proričući mu da će "doživjeti neku neizmjernu sreću" (49, 174). Nelagoda takvih iznuđenih susreta, izmamljenih "gozbi", pretvara se, kompenzira spasonosnom igrom, pretvara se u djetinjasto međusobno zadirkivanje, u nestašluk (49, 174). Šop se, međutim Divni u pismu prvi put obraća na Ti: "kako bih mogao da sada ne pomislim na Tebe. (...) Ti si tu. (...) Šta bih, kad Te ne bi bilo" (51, 175),⁵⁵ a zatim opet prelazi na Vi. Sve je to ishod Divninih riječi, njena ultimatum, zabilježenog u pismu od 29. XII. 1929.: "recite mi presudu. Hoćete li da Vam pišem ili nećete. To Vam govorim, jer se bojim da Vam neću učiniti nažao, t. j. da Vam to neće učiniti, doneti još više bola'." (47, 170)

Izgubivši svoj tom ljubavlju stečeni dom, Šop se za trenutak priklanja svom nekadašnjem izgubljenom domaćem ognjištu,⁵⁶ zatim otvoreno izlazi s ponudom koja je sada, dakako, već prekrasna: "O Divno, kad bi Vi odgojili moju sestricu, siguran sam da bih ja, najzađ, bio brat, nedostojan tako divne sestrice" (52, 177). Ljubavnik sada želi dobiti ljubavnicu-majku. Šop čita Divnine pjesme⁵⁷ i u njima traži odraz njena bića, traži lik/odraz suparnika: "(...) ko je to, Vama tako draga i nezaboravna osoba, koja Vas je, na domaku proljeća, tako savršeno inspirirala" (53, 177), pita se on čitajući Divninu pjesmu *Djevojka sa krčagom*. Ne čini to iz

⁵⁴ Vidi npr. 16, 113 i 49, 147.

⁵⁵ I to pismo je cenzurirano, kao i pismo br. 46.

⁵⁶ "Moja mala sestrice Beba biće moj jedini anđeo i jedini njoj biće otkrivene tajne ljepote koju sam u sebi otkrio, boraveći kod Vas. Ta draga, premila djevojčica, biće mi desna ruka i sve što u budućnosti bude od mene veliko, biće u njezinoj blizini i ostaće kod nje i poslije moje smrti. Njezina mila, skromna i čista pojava neizmjereno je zaslužna da svoj život što prije i što bolje sredi, da bude, u mojoj blizini uvijek sretna i nasmijana. Ja moram da razvedrim njezino lice, tako tužno od onoga časa, kada je preko njega prešla sjenka smrti moja Majke." (52, 176)

⁵⁷ U vrijeme prekida veze, između 2. IX. i 11. X. 1929., Divna 28. IX. nastupa na večeri najmlađih pjesnikinja, održanoj u Umetničkom paviljonu u Beogradu; o tome u Šopovu pismu nema spomena.

obične radoznalosti (53, 177) nego iz želje da se osjeti još osamljenijim (53, 177); osjećaj ljubavne slasti pretvara se u sladostrast patnje zbog neuzvraćene ljubavi.

Petak je bio dan početka ispita ove ljubavi. Isti je dan bio i dan njena kraja (Venerin dan postao je dan muke; četvrtak je pak bio "njihov dan", najčešći dan njihovih sastanaka).^{57a} Tada je otišao iz njene kuće obuzet pitanjima: "Zar je moguće da u neistini i obmanjivanju živim skoro dvije godine, tako intenzivno, ne gubeći od snage i ne osjećajući ma i najmanje dosade i jednolikosti" (54, 179). Na vrhuncu svoje protuslovne unutrašnje muke on ipak ima snage petrarkinski uzviknuti: "Blagosloven mi je onaj čas, kada sam Vas vidio"^{57b} (54, 179). Tu se zatvara taj kanconijer.

Sve što zatim slijedi jest ljudski potresni epistularni dokument Šopove dugotrajne, višegodišnje (od 17. III. 1930. do 31. V. 1934., pa zatim opet od 13. VI. 1937. do 25. V. 1938., s epilogom 25. V. 1947.) agonije te ljubavi od 115 pisama. Ljubav se polako pretvarala u prijateljstvo, neostvarena ljubavna romanca – bez i jednog dokumentiranog, stvarnog poljupca, katarsko-trubadurski čista i nevina postajala je pomalo, neizbježno, melodrama, povremeno čak i groteska,⁵⁸ poniženje i poruga:

"Dolazio sam drsko u Vašu kuću. Bunio sve. Smetao svima. Dosadivao. Bio ružen i omražen od Vaše majke. Bio ludo zaljubljen. Bio izbjegavan od sviju, pa čak i od Vaše služavke." (75, 223)

Ostalo je samo prisjećanje na lijepe protekle trenutke zajedničke, neostvarive sreće. Zatim je došlo vrijeme kada je njen i njegov život ušao svaki u svoju ulicu – tek tada usuđuje se Šop Divnu nazvati svojom vjerenicom⁵⁹ – kada je pošao svaki svojim divergentnim smjerom, završivši s dva odvojena obiteljska kruga, njegovim patničkim i njenim sretnim.⁶⁰ U tom krugu, na sreću, i ne slučajno, saču-

^{57a} "Divnice moja jedina, neka se eto sa ovim pismom završi četvrtak. To mi je najznačajniji dan i ja ga nazivan: *Dan Divne* (kurz. N. Š.)." (143, 364)

^{57b} "Koliko sam se puta upitao, koja li je to bila sretna ruka, što me k Vama dovela i koji li je to dobri duh, koji stalno lijeva nepresušno osveženje u moju ljubav, koja je, sama po sebi, vječita svježina", piše Šop i poslije (120, 338).

⁵⁸ "(...) nisam mogao pomisliti da oko mene ima stvorenja koja su tako sitna u svojim govorkanjima i ogovaranjima i koja, tako bezobzirno i tako ružno iznose na ulicu, i iznose u svojoj razbibiriji ono, što je meni najsvetije i što je mome životu dalo tako veliki smisao i cilj." (75, 223)

⁵⁹ Taj se naziv prvi put javlja u pismu od 26. V. 1930. (58, 183, 186), a zatim se uporno ponavlja u još 14 pisama: 81, 238; 82, 239; 85, 243; 86, 244, 245; 87, 246; 88, 249; 89, 253; 90, 258; 91, 260, 261, 262; 92, 265 ("O Divno, hoćete li da budete moja vjerenica. Ja Vas to pitam najozbiljnije. Ja spominjem ovu svetu riječ: vjerenicu, jer je to najsvetiji trenutak, od koga se polazi ka ostvarenju jednog tihog doma, jedne porodice."), 266, 267; 94, 271; 95, 266; 99, 286; 100, 293.

⁶⁰ "Bili smo uvek dobri prijatelji. Ali eto, sudbina je htela drugo, život nas je ipak podelio. I tako je bilo bolje. Znam da je imao mnogo nege u svojim teškim bolesničkim godinama i dobrote i iskrene

vala su se ta Šopova pisma vječne ljubavi, i kao dokaz da "ljubav koja polako nastaje, nije ljubav",⁶¹ ali i kao "stvar jedne visoke poezije, koju treba svet (čitav) da upozna i da zavoli".

Tako to kaže ona kojoj je, kao "gimnazijalki, vrlo osjetljivoj i nežnoj", Šop pisao ta pisma.

Nju je "beznadežno cenio i volio", i "toliko [joj] još drugih pesama izdario-
vao", a ona ga je, njegova divna Divna, "u sebi dirljivo poštovala nemo bez reči
kao svog Ronsard-a iz mladosti –" (3, 437).⁶² Sve ostalo je, valjda, šutnja.⁶³

ljubavi. I ja sam uz svog muža bila voljena i uvek ćuvana, i moja deca su moje najveće blago. Poetizirala sam ceo život, i stub sam bila svoje porodice - -" (11, 446)

⁶¹ J. Ortega y Gasset, *ibid.*, str. 138.

⁶² "Hvala, dragom našem velikom pesniku da je i mene ubraja u svoj Credo, u svom poetskom snu o 'Lepoti'. I ja sam svojom čistom mladošću sve učinila da to uvek nosim u sebi, i održi[m] do smrti", piše Divna u pismu D. Tadijanoviću od 30. V. 1984. (v. 11, 466) iz Beograda, dvije godine prije svoje smrti, 13. IV. 1986.; rođena je 12. III. 1911.

⁶³ "Na svoj preostao sluh naslutite rasutost, / preobrazbu nutrine u novih sila dah / što upija težine iz svijui stvari, // i zamah daje im i let. // Jer oblik sam će ostati u prostorima, / kada se posvuda smiri težina, / kada se razmagli u mutnine, / koje će razbistrene, raspršene, // postati napokon sjaj." N. Šop, *Astralije (Nad prošastim, LVII)*; cit. prema: *Sudeta, Šop, Vlasiavljević. Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 109, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1966., str. 228.